فصلنامه
پژوهش در مشاوره کودک و نوجوان
دانشکده رفاه

دوره ۱، شماره ۱ (پیاپی ۱)
زمستان ۱۴۰۲
صص: ۵۵-۷۳

اثربخشی بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ساله

زینب غدیری بیدهندی[۱]
سیدمحمود میرزمانی بافقی[۲]

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله صورت پذیرفت. روش پژوهش نیمه‌آزمایشی با طرح سه‌مرحله‌ای (پیش‌آزمون- پس‌آزمون- پیگیری) و سه گروهی با دوره پیگیری دوماهه بود. جامعه آماری شامل کودکان دختر ۹ تا ۱۲ سال با هوش اخلاقی پایین بود که در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ در شهر تهران مشغول به تحصیل و فعالیت بودند. نمونه پژوهش شامل ۴۹ کودک دختر ۹ تا ۱۲ ساله با هوش اخلاقی پایین بود که به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب و به‌صورت تصادفی در گروه‌های آزمایش و گواه قرار جایگزین شدند. سپس کودکان حاضر در گروه‌های آزمایش مداخلات مربوط به بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق (۱۲ جلسه) و آموزش فلسفه به کودکان (۱۲ جلسه) را در طی یک‌ونیم‌ماه به‌صورت جداگانه دریافت نمودند، درحالی‌که گروه گواه در انتظار دریافت مداخله بوده و در طول اجرای پژوهش این مداخلات را دریافت نکرد. ابزارهای مورد استفاده شامل پرسشنامه هوش اخلاقی (امینی مقدم؛ رضایی و مکوند حسینی، ۱۳۹۷) بود. تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از این پژوهش توسط نرم‌افزار (SPSS) ویرایش ۲۳ صورت گرفت. میزان اعتبار محتوایی بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق با استفاده از ضریب نسبی اعتبار محتوایی و شاخص روایی محتوایی به ترتیب ۰/۷۳ و ۰/۸۶ محاسبه شد. نتایج نشان داد که بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی (P<۰/۰۰۱، Eta=۰/۴۶، F=۱۹/۷۸)، کودکان تأثیر معنادار دارد.

کلمات کلیدی

آموزش فلسفه به کودکان، مفاهیم اخلاقی دین اسلام، هوش اخلاقی، همدلی، یادگیری عمیق.

---

۱. دانشجوی دکتری روان‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
zeinab.ghadiri.1361@gmail.com

۲. استاد، دانشکده روان‌شناسی، موسسه آموزش عالی بصیر، آبیک، قزوین، ایران (نویسنده مسئول)
mirzamani2003@gmail.com

مقدمه

اهمیت تربیت در دوران کودکی در زندگی انسان از اهمیتی ویژه برخوردار است. در این دوران می‌توان بنای یک زندگی سالم و سعادتمندانه را پی‌ریزی کرد و از بروز بسیاری از مشکلات در آینده جلوگیری نمود. بسیاری از نابسامانی‌های روانی و اخلاقی انسان ناشی از تربیت نادرست او در دوران کودکی است؛ بنابراین، اگر خانواده با اصول و روش‌های صحیح تربیت کودک آشنا باشد و آنها را به کار بندد، در دوره نوجوانی با مشکلات کمتری روبه‌رو خواهد شد *(اسدی؛ دلاور و فرخی، ۱۳۹۵)*. یکی از اصلی‌ترین مفاهیم مورد توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان حوزه رشد و تحول بهنجار کودکان، زمینه‌های اخلاقی همانند هوش اخلاقی[1] است *(امینی مقدم؛ رضایی و مکوند حسینی، ۱۳۹۷)*. این در حالی است که تقویت هوش اخلاقی کودکان بهترین فرصت برای قرار دادن آنها در مسیر درست است تا بتوانند علاوه بر درست فکر کردن، درست هم عمل کنند *(تربتی‌نژاد؛ قاسم‌پور و طاهونه بان گل خطمی، ۱٤۰۰)*.

هوش اخلاقی توان تشخیص درست از نادرست است؛ یعنی داشتن اعتقادات اخلاقی محکم و عملکردن براساس آنها، به‌گونه‌ای‌که شخص رفتاری درست و محترمانه داشته باشد. محققان دریافتند شکل‌گیری هوش اخلاقی و گسترش آن از زمان کودکی نقشی بسیار حیاتی در شخصیت انسان‌ها دارد. به‌رغم دلایل مختلف، کودکانی که هوش اخلاقی را به‌دست نیاورده‌اند، با خطرات جدی روبه‌رو می‌شوند. این کودکان به‌دلیل فزونی نداشتن وجدان، ناتوانی در کنترل شهوت‌ها، کاهش حساسیت‌های اخلاقی و باورهای نادرست، در معرض افت اخلاقی و اجتماعی قرار می‌گیرند و در سنین بزرگسالی به فردی با شخصیت نامطلوب و ناکام تبدیل می‌شوند. تقویت این هوش از دوران تحولی کودکی بهترین فرصت است که فرزندان در مسیر درست قرار داده شوند تا آنان بتوانند علاوه بر درست فکر کردن، درست هم عمل کنند *(بدری گرگری و واحدی، ۱۳۹٤)*. مفهوم هوش اخلاقی در قالب هفت فضیلت همدلی، وجدان، خویشتن‌داری، احترام، مهربانی، بردباری و عدالت مطرح شده است. این فضیلت‌ها کمینه فضایل اخلاقی‌اند که بدون آنها رفتار درست از افراد سرنمی‌زند؛ اما حتی از میان همین فضایل هفت گانه اهم و مهمی است. همدلی و وجدان و خویشتن‌داری

1. Ethical Intelligence

بنیاد هوش اخلاقی و یارمز اخلاقی‌اند، و اگر چنین بنیادی فراهم آید، احترام، مهربانی، بردباری وعدالت بر این بنیاد استوار می‌شوند *(Lennick & Kiel, 2011)*. هوش اخلاقی به این نکته اشاره دارد که افراد به صورت ذاتی، اخلاقی و یا غیراخلاقی به دنیا نمی‌آیند بلکه یاد می‌گیرند که چگونه خوب باشند. یادگیری برای خوب بودن شامل ارتباطات، بازخورد، جامعه‌پذیری و آموزش است که هرگز پایان‌پذیر نیست *(پورسید و پورسید، ۱٤۰۰)*.

در مورد نحوه آموزش مفاهیم دینی و اسلامی به کودکان، نظرهای متفاوتی وجود دارد. برخی بر این باورند که آموزش دینی باید پس از بلوغ آغاز شود، درحالی‌که گروهی دیگر نظر مخالفی دارند. از دیدگاه اسلام، به‌ویژه بر اساس سیره و آموزه‌های معصومان علیهم‌السلام، آموزش مفاهیم دینی و اسلامی باید از زمان تولد آغاز شود و این آموزش در دوران کودکی، پایه و اساس یادگیری در مراحل بعدی به‌شمار می‌آید *(شریعتی، ۱۳۹٦)*. همچنین، آموزش صحیح و مؤثر بدون توجه به توانایی‌های ذهنی کودک، مطلوب نیست و ممکن است باعث دلسردی او از یادگیری یا اختلال در فرایند یادگیری‌اش شود؛ بنابراین، هرچند آموزش مفاهیم دینی و اسلامی به کودکان امری بسیار ارزشمند و مقدس است، موفقیت در این زمینه بستگی به شناخت و آگاهی از اصول و روش‌های آموزشی مناسب دارد. به فرموده امام امیرالمؤمنین علی(ع)، هیچ فعالیتی نیست که انسان در انجام آن به شناخت و آگاهی نیاز نداشته باشد *(حجت‌پناه؛ امانی و طالع‌پسند، ۱۳۹۷)*؛ لذا، نکته‌ای که باید به آن توجه شود و این نوشته نیز به آن می‌پردازد، این است که درک و برداشت کودکان از مفاهیم اخلاقی و اسلامی با بزرگسالان متفاوت است؛ آن‌ها مطالب اخلاقی و اسلامی را در حد ظرفیت ذهنی خود درک کرده و بر اساس آن، جهان‌بینی خود را شکل می‌دهند. اگر آموزش اخلاقی و اسلامی برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی به‌طور حساب‌شده و بر پایه یادگیری عمیق انجام نشود، نه‌تنها تأثیرات مثبت نخواهد داشت بلکه ممکن است پیامدهای منفی به همراه داشته باشد؛ بنابراین، هدف اصلی این مقاله، دستیابی به اصول و روش‌های آموزش مفاهیم اخلاقی و اسلامی به کودکان با مروری بر آیات و روایات اسلامی، نظرهای متخصصان تعلیم و تربیت و اندیشمندان اسلامی است *(جعفری، ۱۳۹۳)*. یادگیری به‌صورت عمیق به‌معنی یادگیری‌ای است که در آن فرد تمامی مؤلفه‌های یک مفهوم را به‌خوبی

آموخته باشد *(عامری و دیگران، ۱٤۰۰)*. در یادگیری عمیق هر لایه پنهان مسئول آموزش مجموعه ای از ویژگی‌های منحصربه‌فرد بوده که بر اساس خروجی لایه پیشین عمل می‌کند. با افزوده شدن بر تعداد لایه‌های پنهان، پیچیدگی داده‌ها بیشتر شده و مشکلات را افزایش می‌دهد. همچنین این نوع یادگیری سلسله مراتبی، ویژگی‌های سطح پایین را به ویژگی‌های سطح بالا تبدیل می‌کند. با چنین کاری الگوریتم یادگیری عمیق مورد استفاده قرار گرفته و به حل مشکلات پیچیده که لایه‌های غیرخطی متعددی را دربرمی‌گیرد، می‌پردازد *(امینی مقدم و دیگران، ۱۳۹۷)*. با توجه به آسیب‌های روان‌شناختی و هیجانی کودکان دارای هوش اخلاقی ضعیف و اینکه می‌تواند زندگی اجتماعی، خانوادگی و تحصیلی آینده کودک را با آسیب جدی مواجه سازد، ضروری است اقدامات مقتضی برای بهبود مؤلفه‌های روان‌شناختی، هیجانی و رفتاری این کودکان صورت گیرد تا از پیشروی آسیب در آینده جلوگیری گردد. براین‌اساس با توجه به لزوم به‌کارگیری روش‌های مداخله‌ای و درمان مناسب و بهنگام، و از سوی‌دیگر با مشاهده کارآمدی آموزش فلسفه به کودکان در بهبود اختلالات روان‌شناختی جامعه‌های آماری کودکان و سرانجام عدم انجام پژوهشی مشابه، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این سؤالات است: آیا بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان در مرحله پس آزمون و پیگیری تأثیر معنادار دارد؟

روش تحقیق

روش پژوهش از نوع نیمه‌آزمایشی با طرح سه‌مرحله‌ای (پیش‌آزمون- پس‌آزمون-پیگیری) و سه گروهی (گروه آزمایش بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق، گروه آزمایش با دوره پیگیری دوماهه بود. جامعه آماری پژوهش شامل کودکان دختر ۹ تا ۱۲ سال با هوش اخلاقی پایین بود که در سال تحصیلی ۱٤۰۱-۱٤۰۰ در شهر تهران مشغول به تحصیل و فعالیت بودند. جهت انتخاب حجم نمونه از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده گردید که در این روش نمونه‌گیری یکی از مناطق ۲٤ گانه آموزش و پرورش شهر تهران انتخاب (منطقه ۱۲) شده و با مراجعه به ۱۰ آموزشگاه ابتدایی دخترانه

این منطقه، کودکان ۹ تا ۱۲ ساله توسط پرسشنامه هوش اخلاقی مورد بررسی قرار گرفتند. درصورتی‌که کودکی که نمره کمتر از ۱۰۰ در پرسشنامه هوش اخلاقی کسب نمود، به‌عنوان کودکی قلمداد شد که با در نظر گرفتن دیگر ملاک‌های ورود به پژوهش، شرایط ورود به پژوهش را دارد. در این مرحله تعداد ۷٤ کودک دارای شرایط ورود به پژوهش تشخیص داده شد. سپس از بین این کودکان تعداد ٦۰ کودک از آنها را به ترتیب نمره کسب شده در پرسشنامه هوش اخلاقی انتخاب و به روش تصادفی در گروه‌های آزمایش و گواه جایگزین شدند (۲۰ کودک در گروه آزمایش بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بود). سپس کودکان شرکت‌کننده در گروه‌های آزمایشی، بسته آموزشی مبانی اخلاق اسلامی بر پایه یادگیری عمیق را در طول ٤٥ روز و هفته‌ای دو جلسه به مدت یک ساعت به‌صورت جداگانه دریافت کردند. گروه کنترل در طول مداخله‌ای شرکت نکرده بود و منتظر دریافت مداخلات بودند. پس از اتمام جلسات، پس‌آزمون اجرا شد و برای اطمینان از ثبات نتایج، مرحله پیگیری دوماهه اجرا شد. پس از شروع مداخله، ۳ کودک در گروه آزمایشی از بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق منصرف شدند و ٥ کودک در گروه کنترل از ادامه شرکت در پژوهش منصرف شدند. براین‌اساس تعداد ٤۹ کودک در پژوهش باقی ماندند (۱۷ کودک در گروه آزمایش بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق، ۱٥ کودک در گروه گواه).

جدول شماره ۱. خلاصه جلسات آموزش مفاهیم اخلاقی مبتنی بر یادگیری عمیق

جلسه	هدف	هدف و محتوای جلسه
اول	آشنایی و معارفه	آشنایی و معارفه با اعضای گروه، بیان مقررات و قوانین گروه، توضیحاتی در مورد اهداف جلسات آموزشی، هوش اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی، شرح مختصری از تأثیر مفاهیم اخلاقی بر زندگی فردی.

دوم	آشنایی با مفاهیم ارتباط با خالق و خود	توضیح در مورد ارتباط با خالق و خودشناسی، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
سوم	آشنایی با مفاهیم مسئولیت اجتماعی و وجدان	توضیحاتی در مورد مسئولیت‌پذیری اجتماعی داشتن، پیروی از وجدان، نظم و انضباط و پاکیزگی، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
چهارم	آشنایی با مفاهیم همدلی و صبر و بردباری	توضیحاتی در مورد همدلی داشتن با دیگران، صبر و بردباری، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
پنجم	آشنایی با مفاهیم عدالت و احترام به دیگران	توضیحاتی در مورد مفاهیم اخلاقی عدالت و انصاف، احترام به خود و دیگران، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
ششم	آشنایی با مفاهیم حسن برخورد و انتقادپذیری	توضیح در مورد حُسن برخورد: مدارا و مهربانی، رعایت ادب،خوب گوش دادن، انتقادپذیری و عذرخواهی کردن)، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
هفتم	آشنایی با مفاهیم صداقت و وفای به عهد	توضیح در مورد صداقت، وفای به عهد و امانت داری و راز داری، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
هشتم	آشنایی با مفاهیم نیکی به والدین	توضیح در مورد مفاهیم اخلاقی مرتبط با والدین: نیکی به والدین، احترام گذاشتن، توجه به نظرات آنان، اطاعت و قدرشناسی از آنان، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
نهم	آشنایی با برادری و اخوت، کمک به دیگران	آشنایی با مفاهیم اخلاقی برادری، کمک کردن به دیگران، به زحمت نیانداختن دیگران، ارائه

		الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
دهم	آشنایی با خویشتن‌داری، پرهیز از تمسخر و غیبت	آشنایی با مفاهیم خویشتن‌داری، پرهیز از استهزا و دوری از غیبت، ارائه الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
یازدهم	آشنایی با قناعت و استفاده صحیح از منابع طبیعی	آشنایی با مفاهیم قناعت، استفاده صحیح از منابع طبیعی، جلوگیری از تخریب جنگل‌ها، ارائهٔ الگوهایی از ارزش‌های اخلاقی فوق، ارائه تکلیف مرتبط.
دوازدهم	جمع‌بندی جلسات قبل	جمع‌بندی مفاهیم اخلاقی جلسات گذشته، پاسخ گویی به سؤالات، برگزاری پس‌آزمون، جشن پایان دوره

پرسشنامه هوش اخلاقی (EIQ)[1]: پرسشنامه هوش اخلاقی کودکان توسط امینی مقدم، رضایی و مکوند حسینی (۱۳۹۷) بر اساس نظریه بوربا به منظور سنجش هوش اخلاقی کودکان ۸ تا ۱۲ سال طراحی و تدوین شده است. این پرسشنامه دارای ۳۳ سؤال است و بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت با سؤالاتی مانند (زود عصبانی می‌شوم و به‌سختی آرام می‌شوم) به سنجش هوش اخلاقی کودکان می‌پردازد. طیف پنج‌گزینه‌ای نمرات ۱ تا ۵ را به خود اختصاص می‌دهند. نمره‌گذاری سؤال‌های ۱ تا ۷ به‌صورت معکوس می‌باشد. دامنه امتیاز این پرسشنامه بین ۳۳ تا ۱۶۵ خواهد بود. هر چه امتیاز حاصل شده از این پرسشنامه بیشتر ۱۰۰ باشد نشان‌دهنده میزان بیشتر هوش اخلاقی در کودکان خواهد بود و بالعکس *(امینی مقدم و دیگران، ۱۳۹۷)*. در پژوهش امینی مقدم و همکاران (۱۳۹۷) روایی محتوایی و صوری و ملاکی این پرسشنامه مناسب ارزیابی شده است. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده در پژوهش امینی مقدم و همکاران (۱۳۹۷) برای این پرسشنامه

1. Ethical Intelligence Questionnaire

بالای ۰/۷ برآورد شد. پایایی پرسشنامه حاضر در این پژوهش به‌وسیله ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷۳ محاسبه شد.

برای تحلیل داده‌ها از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف برای بررسی توزیع نرمال متغیرها، آزمون لویین برای بررسی برابری واریانس‌ها، و آزمون موچلی برای بررسی پیش‌فرض کرویت داده‌ها استفاده شد. تجزیه و تحلیل آماری با استفاده از نرم‌افزار آماری برای علوم اجتماعی نسخه[1] ۲۳ انجام شد.

یافته‌های تحقیق

بین میزان بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان بر هوش اخلاقی در کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تفاوت معنادار وجود دارد. جهت بررسی این فرضیه پژوهشی لازم است ابتدا اثربخشی هر یک از متغیرهای مستقل (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) به شکل جداگانه بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله مورد آزمون قرار گرفته و در ادامه در صورت اثربخش بودن این دو مداخله، به مقایسه اثربخشی این مداخلات پرداخته شود. براین‌اساس در ابتدا به بررسی اثر بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله پرداخته می‌شود. حال در ابتدا به نتایج آزمون موچلی در جهت بررسی پیش‌فرض کرویت داده‌ها پرداخته می‌شود.

جدول (۱): جدول موچلی که بر اساس بررسی فرضیه کرویت متغیرها ایجاد شده است

آزمون موچلی	مجذور تقریبی خی	درجه آزادی	مقدار معناداری
۰/۸۹	۳/۰۱	۲	۰/۱۱

نتایج آزمون موچلی نشان می‌دهند که فرض پیش‌فرض در مورد تنوع‌های مختلف، درست است.

1. Statistical Package for Social Science(SPSS)

جدول (۲): برای بررسی تأثیرات بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر یادگیری عمیق و هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله

	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	مقدار p	اندازه اثر	توان آزمون
زمان	۷۲۹/۳۶	۲	۳٦٤/٦٨	٤۲/۰۸	۰/۰۰۰۱	۰/۵۸	۱
عضویت گروهی	٤۲۵۹/۱۷	۱	٤۲۵۹/۱۷	۲۵/۵۷	۰/۰۰۰۱	۰/٤۹	۱
تعامل زمان و گروه	۸۰۳/۳٦	۲	٤۰۱/٦۸	٤٦/۳۵	۰/۰۰۰۱	۰/٦۰	۱
خطا	۵۱۹/۸۸	٦۰	۸/٦٦				

نتایج تحلیل واریانس آمیخته جهت بررسی تأثیرات درون‌گروهی و بین‌گروهی مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس ضرایب F محاسبه شده، نتایج آزمون واریانس آمیخته بیانگر تأثیر معنی‌داری از جانب عامل زمان یا مرحله ارزیابی بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله می‌باشد ($p<۰/۰۰۱$). این نتایج نشان می‌دهد که عامل زمان، با استفاده از اندازه اثر، تقریباً ۵۸ درصد از تفاوت‌های مشاهده شده در واریانس‌های نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را توضیح می‌دهد. اندازه توان آماری ۱۰۰ درصدی هم حاکی از دقت آماری بالا و همچنین، کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی این فرضیه پژوهشی می‌باشد.

همان‌طور که بر اساس ضریب F محاسبه شده مشخص شد، عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق (تأثیر معناداری بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله دارد. به‌عبارت‌دیگر، این نتایج نشان دادند که نوع درمان (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق) نیز به‌شدت بر هوش اخلاقی این کودکان تأثیرگذار است. آنچه که مشخص شد این است که عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق) و نوع درمان، حدود ٤۹ درصد از تغییرات در نمرات هوش اخلاقی کودکان را تشکیل می‌دهند. همچنین، با داشتن دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه، به نتایج بدست‌آمده از تأثیر نوع درمان بر هوش

اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله می‌توان اعتماد کرد. علاوه بر این، یافته‌ها نشان می‌دهد که تأثیر متقابل نوع درمان و زمان نیز بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله معنادار است. به‌عبارت‌دیگر، نوع درمان دریافتی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق) در مختلف زمان‌ها، تأثیر قابل‌توجهی بر هوش اخلاقی این کودکان داشت. به‌طورخاص، تعامل عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق) و زمان، حدود ٦٠ درصد از تغییرات در نمرات هوش اخلاقی کودکان را تشکیل می‌دهد. همچنین، با داشتن دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه، به نتایج بدست‌آمده از تأثیر تعامل گروه و زمان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله می‌توان اعتماد کرد.

درمجموع، در ارزیابی قسمت اول فرضیه پژوهشی اول می‌توان گفت بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق در مجموع بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در مراحل مختلف مورد ارزیابی تأثیر داشته است. حال در ادامه در جدول ۳ مقایسه زوجی میانگین نمرات هوش اخلاقی آزمودنی‌ها بر حسب مرحله ارزیابی با استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی ارائه می‌شود.

جدول (۳): استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی در مراحل ارزیابی، به منظور مقایسه زوجی میانگین امتیازات هوش اخلاقی شرکت‌کنندگان

مرحله مبنا (میانگین)	مرحله مورد مقایسه (میانگین)	تفاوت میانگین‌ها	خطای معیار	انحراف معناداری
پیش‌آزمون	پس‌آزمون	-٦/٠٧	٠/٨٩	٠/٠٠٠١
	پیگیری	-٥/٦١	٠/٨٤	٠/٠٠٠١
پس‌آزمون	پیش‌آزمون	٦/٠٧	٠/٨٩	٠/٠٠٠١
	پیگیری	٠/٤٥	٠/٣٤	٠/٥٧

در جدول ۳ می‌توان به‌روشنی دید که تفاوت قابل‌توجهی بین میانگین نمرات حاصل از آزمون قبل و بعد از آموزش مبتنی بر یادگیری عمیق در حوزه هوش اخلاقی وجود دارد. این نتایج نشان می‌دهند که آموزش مفاهیم اخلاقی دین اسلام با استفاده از روش‌های

یادگیری عمیق، توانسته است به‌طور معناداری نمرات آزمون بعد از آموزش و همچنین پیگیری هوش اخلاقی را نسبت به نمرات آزمون قبل از آموزش تغییر دهد. همچنین، طبق یافته‌های دیگر در این جدول، تفاوت قابل‌توجهی بین میانگین نمرات حاصل از آزمون بعد از آموزش و پس‌آزمون به چشم نمی‌خورد. این نتایج نشان می‌دهند که افزایش قابل‌توجهی که در نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در آزمون پس‌آموزش رخ داده بود، در طول دوره پیگیری نیز حفظ شده است. به‌طورخلاصه، می‌توان گفت که آموزش مفاهیم اخلاقی دین اسلام با استفاده از روش‌های یادگیری عمیق، منجر به افزایش قابل توجه نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در آزمون پس‌آموزش شده است و این تأثیر در طول دوره پیگیری نیز حفظ شده است.

حال در ادامه به بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله پرداخته می‌شود. حال در ابتدا به نتایج آزمون موچلی در جهت بررسی پیش‌فرض کرویت داده‌ها پرداخته می‌شود.

جدول (۴): جدول موچلی مبنی بر بررسی پیش فرض کرویت متغیرها

آزمون موچلی	مجذور تقریبی خی	درجه آزادی	مقدار معناداری
۰/۹۲	۲/۰۲	۲	۰/۳۶

نتایج آزمون موچلی نشان داده است که فرض پیش‌فرض کرویت، که یکی از فرض‌های مورد استفاده در تحلیل واریانس آمیخته است، به‌خوبی برآورده شده است .این نتایج بیانگر این موضوع است که داده‌ها بر اساس این فرض مدل‌سازی شده و تحلیل شده‌اند.

جدول (۵): تحلیل واریانس آمیخته برای بررسی تأثیرات آموزش فلسفه بر هوش اخلاقی کودکان در رده‌ی سنی ۹ تا ۱۲ ساله

	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	مقدار p	اندازه اثر	توان آزمون
زمان	٥٧٤/٧٣	٢	٢٨٧/٣٦	٢٦/٦٠	٠/٠٠٠١	٠/٤٧	١

	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	مقدار p	اندازه اثر	توان آزمون
عضویت گروهی	۱۵۸۰/۹۱	۱	۱۵۸۰/۹۱	۱۷/۲٤	۰/۰۰۰۱	۰/۳۸	۱
تعامل زمان و گروه	٦۲۰/۳۱	۲	۳۱۰/۱۵	۲۸/۷۱	۰/۰۰۰۱	۰/٤۸	۱
خطا	٦٤۸/۰۸	٦۰	۱۰/۸۰				

بر اساس ضرایب F محاسبه شده در نتایج آزمون واریانس آمیخته مشاهده می‌شود، عامل زمان یا مرحله ارزیابی تأثیر معناداری بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله داشته است (p<۰/۰۰۱). اندازه اثر نشان می‌دهد عامل زمان ٤۷ درصد از تفاوت در واریانس‌های نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را تبیین می‌کند. اندازه توان آماری ۱۰۰ درصدی هم حاکی از دقت آماری بالا و همچنین، کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی این فرضیه پژوهشی می‌باشد. علاوه‌براین، بر اساس ضریب F محاسبه شده، تأثیر عامل عضویت گروهی (آموزش فلسفه به کودکان) هم بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله معنادار است (p<۰/۰۰۱)؛ بنابراین نتیجه گرفته می‌شود عامل عضویت گروهی یا نوع درمان دریافتی (آموزش فلسفه به کودکان) هم بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تأثیر معنادار داشته است. اندازه اثر نشان می‌دهد عضویت گروهی (آموزش فلسفه به کودکان) بیانگر ۳۸ درصد از تفاوت در نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله است. دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی تأثیر نوع درمان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله، بوسیله توان آماری ۱۰۰ درصدی نشان داده شده است.

علاوه‌براین، این نتایج بیان‌گر آن است که اثر متقابل نوع درمان (آموزش فلسفه به کودکان) و عامل زمان هم بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله معنادار است (p<۰/۰۰۱)؛ بنابراین نتیجه گرفته می‌شود نوع درمان دریافتی (آموزش فلسفه به کودکان) بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تأثیر معناداری در مراحل مختلف ارزیابی داشته است. مطابق اندازه اثر، تأثیر تعامل عضویت گروهی و زمان ٤۸ درصد از تفاوت بر نمرات

هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را تعیین می‌کند. دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی تأثیر تعامل گروه و زمان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله، بوسیله توان آماری ۱۰۰ درصدی نشان داده شده است.

درمجموع، در ارزیابی قسمت دوم فرضیه پژوهشی اول می‌توان گفت آموزش فلسفه به کودکان در مجموع بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در مراحل مختلف مورد ارزیابی تأثیر داشته است. حال در ادامه در جدول ۵ مقایسه زوجی میانگین نمرات هوش اخلاقی آزمودنی‌ها بر حسب مرحله ارزیابی با استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی ارائه می‌شود.

جدول (۶): مقایسه میانگین نمرات هوش اخلاقی آزمودنی‌ها در مراحل مختلف ارزیابی با استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی

مرحله مبنا (میانگین)	مرحله مورد مقایسه (میانگین)	تفاوت میانگین‌ها	خطای معیار	انحراف معناداری
پیش‌آزمون	پس‌آزمون	-۵/۱۰	۱	۰/۰۰۰۱
	پیگیری	-۵/۲۹	۰/۹٤	۰/۰۰۰۱
پس‌آزمون	پیش‌آزمون	۵/۱۰	۱	۰/۰۰۰۱
	پیگیری	-۰/۱۸	۰/۳٤	۰/۸۸

براساس جدول ٦، مشاهده می‌شود که تفاوت معناداری بین میانگین نمرات مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون و همچنین پیگیری در متغیر هوش اخلاقی وجود دارد. این نتایج نشان می‌دهند که آموزش فلسفه به کودکان توانسته است به شکل قابل‌توجهی تغییراتی را در نمرات پس‌آزمون و پیگیری هوش اخلاقی نسبت به مرحله پیش‌آزمون ایجاد کند. از سوی‌دیگر، بر اساس یافته‌های دیگر این جدول، تفاوت معناداری بین میانگین نمرات مرحله پس‌آزمون و پیگیری مشاهده نشد. به‌طورخلاصه، آموزش فلسفه به کودکان منجر به افزایش قابل توجه میانگین نمرات هوش اخلاقی در کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در مرحله پس‌آزمون شده و این تأثیر در مرحله پیگیری نیز حفظ شده است. در ادامه به مقایسه اثر بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به

کودکان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله پرداخته می‌شود. در ابتدا به بررسی جدول باکس جهت بررسی پیش‌فرض‌های یکسانی ماتریس واریانس‌ها پرداخته می‌شود.

جدول (۷): آزمون باکس به منظور بررسی فرض‌های یکسانی از ماتریس واریانس‌ها

M باکس	F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
۲۵/۲۸	۱/۸۳	۱۲	۵۸٤۸/۱۰	۰/۱۷

با دقت به جدول فوق مشاهده می‌شود که وجود یک شرط یکسانی در ماتریس واریانس‌ها رعایت گرده و از این رو هیچ محدودیتی در آزمون F وجود ندارد .در ابتدا، به منظر نتایج آزمون موچلی برای بررسی فرض کرویت در داده‌ها توجه خواهیم کرد.

جدول (۸): جدول موچلی مبنی بر بررسی پیش‌فرض کرویت

آزمون موچلی	مجذور تقریبی خی	درجه آزادی	مقدار معناداری
۰/۸۹	۲/٤۷	۲	۰/۲۳

نتیجه آزمون موچلی نشان می‌دهد که پیش‌فرض کرویت که از پیش‌فرض‌های تجزیه واریانس آمیخته بوده است، متحقق می شود.

جدول (۹): نتایج تحلیل واریانس آمیخته جهت بررسی تأثیرات درون و بین‌گروهی تأثیر بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله

	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	مقدار p	اندازه اثر	توان آزمون
زمان	۱۷۹۳/۹۸	۲	۸۹٦/۹۹	۷۵/٤۱	۰/۰۰۰۱	۰/٦۲	۱
عضویت گروهی	٤۲۹۵/۲٦	۲	۲۱٤۷/٦۳	۲۳/٤۰	۰/۰۰۰۱	۰/٤۹	۱
تعامل زمان و گروه	۹٤۱/۲۷	٤	۲۳۵/۳۱	۱۹/۷۸	۰/۰۰۰۱	۰/٤٦	۱
خطا	۱۰۹٤/۲۷	۹۲	۱۱/۸۹				

نتایج آزمون واریانس آمیخته نشان می‌دهد بر اساس ضرایب F محاسبه شده، عامل زمان یا مرحله ارزیابی تأثیر معناداری بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله داشته است (p<۰/۰۰۱). اندازه اثر نشان می‌دهد عامل زمان ٦٢ درصد از تفاوت در واریانس‌های نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را تبیین می‌کند. کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی این فرضیه پژوهشی و دقت آماری بالا بوسیله اندازه توان آماری ۱۰۰ درصدی اثبات می شود، علاوه‌براین، بر اساس ضریب F محاسبه شده، تأثیر عامل عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) هم بر نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله معنادار است (p<۰/۰۰۱)؛ بنابراین نتیجه گرفته می‌شود عامل عضویت گروهی یا نوع درمان دریافتی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) هم بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تأثیر معنادار داشته است. اندازه اثر نشان می‌دهد عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) ٤٩ درصد از تفاوت در نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را تبیین می‌کند. دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی تأثیر نوع درمان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله، بوسیله توان آماری ۱۰۰ درصدی نشان داده شده است. ضمن این، این نتیجه‌ها بیانگر آن می‌باشد که تأثیر متقابل نوع معالجه (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی آئین اسلام بر محور یادگیری عمیق و فراگیری فلسفه به خردسالان) و دلیل فرصت هم بر نمرات هوش اخلاقی خردسالان ۹ تا ۱۲ ساله معنادار میباشد (p<۰/۰۰۱). به‌این‌ترتیب نتیجه گرفته می‌گردد نوع معالجه دریافتی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی آئین اسلام بر محور یادگیری عمیق و یادگرفتن فلسفه به خردسال ها) در پروسه متفاوت بررسی هم بر هوش اخلاقی خردسالان ۹ تا ۱۲ ساله اثر معنادار داشته می‌باشد. اندازه اثر نشان می‌دهد اثر تعامل عضویت گروهی (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) و زمان ٤٦ درصد از تفاوت در نمرات هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله را تبیین می‌کند. دقت آماری بالا و کفایت حجم نمونه جهت ارزیابی تأثیر تعامل گروه و زمان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله، بوسیله توان آماری ۱۰۰ درصدی

نشان داده شده است. درمجموع، در ارزیابی قسمت سوم فرضیه پژوهشی اول می‌توان گفت بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان در مجموع بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله در مراحل مختلف مورد ارزیابی تأثیر داشته است. حال در ادامه در جدول ۱۰ مقایسه زوجی میانگین نمرات هوش اخلاقی آزمودنی‌ها بر حسب گروه‌های پژوهش با استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی ارائه می‌شود.

جدول (۱۰): بررسی تفاوت‌های دو به دو جهت مقایسه اثر گروه‌های آزمایش (بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان) با استفاده از آزمون تعقیبی بونفرنی

گروه مبنا (میانگین)		تفاوت میانگین‌ها	خطای انحراف معیار	معناداری
گروه بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق	گروه آموزش فلسفه به کودکان	۵/۲۱	٤/۰۹	۰/۰۱
	گروه گواه	۱۳/۳٤	٤/۲۲	۰/۰۰۸
گروه آموزش فلسفه به کودکان	گروه بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق	-۵/۲۱	٤/۰۹	۰/۰۱
	گروه گواه	۸/۱۳	٤/۲۲	۰/۰۰۱

همان‌گونه نتایج جدول ۱۰ نشان می‌دهد، تفاوت بین میانگین نمرات متغیر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله گروه بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق با گروه آزمایش آموزش فلسفه به کودکان معنادار بوده و این یافته بدین‌معناست که بین میزان بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق و آموزش فلسفه به کودکان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تفاوت معنادار وجود دارد. بدین‌صورت که بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق نسبت به آموزش فلسفه به کودکان بر هوش اخلاقی کودکان ۹ تا ۱۲ ساله تأثیر بیشتری داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی در کودکان ۹ تا ۱۲ ساله مؤثر است. بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق بر هوش اخلاقی کودکان اثر معنادار دارد. یافته حاضر با نتایج پژوهش انصافی مهربانی و همکاران (۱٤۰۰) مبنی بر تأثیر آموزش مفاهیم اخلاقی به کودکان بر اساس دیدگاه‌های آیت‌الله جوادی آملی بر خودشناسی، پرورش خداجویی و خدابینی، تفکر در مسائل اخلاقی، روی آوردن به مسئولیت‌پذیری، افزایش آستانه صبر و بردباری، توفیق در اکرام، احترام و محبت به انسان‌ها و بهبود حس زیبایی‌گرایی؛ با یافته صف‌آرا، طریقی احسن و اخوی (۱۳۹۷) مبنی بر نقش هوش اخلاقی در نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در کودکان در سه حیطه شناختی، عاطفی و رفتاری؛ با گزارش کهریزه، رضاییان فرجی و زندی‌پور (۱۳۹۷) مبنی بر تأثیر قصه‌گویی بر هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان دختر کلاس اول ابتدایی؛ و با کاوش ال- ادوان (۲۰۲۲) مبنی بر تأثیر هوش اخلاقی بر بهبود تعاملات اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی کودکان همسو بود. در تبیین یافته حاضر به‌دلیل نوپدید بودن بسته حاضر و تدوین آن در این پژوهش، می‌بایست به مفاهیم نظری و آموزشی جلسات گریز زد. در بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی دین اسلام بر پایه یادگیری عمیق مفاهیم مختلف اخلاقی به کودکان آموزش داده شد. چنان‌که یکی از مفاهیم آموزش داده شده در بسته حاضر خودشناسی بود. اگر کودکی خود را نشناسد و بر داشتن توانمندی‌ها و ضعف‌های خودآگاهی پیدا نکند، زمینه گرامی داشتن خود، کسب کمالات انسانی و درجات اخلاقی برایش فراهم نمی‌شود و در پی فهم چرایی‌ها و دلایل خوب و بد نمی‌رود. در دیدگاه اسلامی خودشناسی پایه‌ای‌ترین نقطه رشد و صعود اخلاقی کودک به شمار می‌رود. همسو با فرایند نسبت به فواید و آثار خودشناسی، ریاضی هروی و شمشیری (۱۳۹۲) تأکید دارند که خودشناسی در ارتباط با خداوند احساس تکلیف و در ارتباط با خود تهذیب نفس و خودسازی و در ارتباط با دیگران پاسداری و التزام به ارزش‌های انسانی همچون عدل، احسان، برابری، برادری، فداکاری و ... را می‌تواند گسترش دهد. براین‌اساس کودک با دریافت بسته آموزشی مفاهیم اخلاقی

دین اسلام می‌تواند خودشناسی را در خود تقویت کرده و بر پایه شناسایی نقاط ضعف و قوت خود، عملکرد اخلاقی بیشتری را نیز بتوان از وی شاهد بود که در نتیجه چنین فرایندی، رشد هوش اخلاقی کودکان دور از انتظار نخواهد بود. این در حالی است که بسته ذکر شده پا از خودشناسی صرف فراتر نهاده و کودک را در مسیر خداشناسی و خدابینی قرار می‌دهد. در چنین فرایندی هدف در پی نوعی رابطه میان کودک و خداست که پیوسته کودک خود را مجذوب ذات حق و نیازمند به او می‌داند، و مربی به عنوان الگویی شایسته مدیریت این جذب را بر عهده دارد و سعی‌اش بر این است که نگذارد فاصله‌ای بین کودک و خدا به وجود آید. طبق مفاهیم اسلامی مربی باید از همه توان خود استفاده کند تا کودک با نگاه به آئینه خلقت به جمال خداوندی نائل شود. این نگاه آیه‌ای هدیه‌ای به نام اخلاقمندی را برای کودک به ارمغان آورده و سبب می‌شود هوش اخلاقی وی نیز رشد یابد.

منابع و مآخذ

اسدی، رقیه؛ دلاور، علی و فرخی، نورعلی (۱۳۹۵). تدوین مدل ساختاری برای هوش معنوی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی و بهزیستی ذهنی. *فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی*. ۷(۲۵)، صص. ۱-۲۸.

امینی مقدم، یاسمین؛ رضایی، علی‌محمد و مکوند حسینی، شاهرخ. (۱۳۹۷). ساخت و اعتباریابی مقیاس هوش اخلاقی کودکان مبتنی بر نظریه بوربا. *فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی*، ۹(۳٤)، صص. ۲۷-٤٥.

انصافی مهربانی، سپیده؛ فیاض، ایراندخت؛ بهشتی، سعید و دلاور، علی. (۱٤۰۰). اهداف آموزش مفاهیم اخلاقی به کودکان بر اساس دیدگاه‌های آیت‌الله جوادی آملی. *تفکر وکودک*، ۱۲(۲)، صص. ۱-۲۷.

بدری گرگری، رحیم و واحدی، زهرا. (۱۳۹٤). تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر رشد هوش اخلاقی دانش آموزاندختر. *تفکروکودک*،٦ (۱۱)، صص. ۱۷-۱.

بوربا، میکله (۱۳۹۰). *پرورش هوش اخلاقی*، ترجمه فیروزه کاووسی. تهران: انتشارات رشد.

پورسید، سیدرضا و پورسید، سیدمهدی (۱٤۰۰). ارتباط هوش اخلاقی با سلامت روان در دانشجویان. *اخلاق در علوم و فناوری*. ۱٦ (۱)، صص.۱۵۱-۱۵٤.

تربتی‌نژاد، حسین؛ قاسم‌پور، صفیه و طاهونه بان گل خطمی، سمیرا. (۱٤۰۰)، اثربخشی قصه‌گویی بر میزان هوش اخلاقی و گنجینه لغات دانش‌آموزان پایه دوم دبستان، *مجله پویش در آموزش علوم تربیتی و مشاوره*، ۷(۱۵)، صص. ۱۰۵-۱۲۲

جعفری، علیرضا. (۱۳۹۳). تأثیر بازی‌های آموزشی بر رشد اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۱۰ (۳۳)، صص. ۸۵-۷۱.

حجت‌پناه، حسین؛ امانی، زهرا و طالع‌پسند، سیاوش. (۱۳۹۷). رابطه رشد خودکنترلی و قضاوت اخلاقی در دانش‌آموزان پایه پنجم. *پژوهش‌های تربیتی*. ۵(۳٦)، صص. ۷٤-۹۱.

ریاضی هروی، شیدا و شمشیری، بابک. (۱۳۹۳). نگاهی به انسان‌شناسی زرتشت و استنتاج دلالت‌های تربیتی آن. *معرفت ادیان*. ۱۸، صص. ۱۱۹-۱۳۵.

صف‌آرا، مریم؛ طریقی احسن، زهره و اخوی، اصغر (۱۳۹۷)، نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در کودکان، *فصلنامه مشکوه*، ۳۷(۲).

عامری، علی؛ شیری محمود، گیتی معصومه و اخایی، محمدعلی. (۱٤۰۰). مروری بر سیستم‌های یادگیری عمیق کمک‌یار ماموگرافی: مقاله مروری. *مجله دانشکده پزشکی*، دانشگاه علوم پزشکی تهران. ۷۹ (۵)، صص.۳۲٦-۳۳٦

کهریزه، مهناز؛ رضاییان فرجی، حمید و زندی‌پور طیبه. (۱۳۹۷). تأثیر قصه‌گویی بر هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان دختر کلاس اول ابتدایی. *فصلنامه سلامت روان کودک*. ۵ (۲). صص.۷۲-۸۲

Al- Adwan, A.H.M. (2022). Moral Intelligence among Kindergarten Children and It's Relationship with Social Skills. *Journal of Positive School Psychology*, 6(2), PP. 1887–1900.

Lennick, d. (2011). *Moral intelligence: enhancing business performance and leadership success inturbulent times*, New Jersey, Pearson educatio